

Rusíni a politický vývoj na Slovensku (medzníky - problémy - perspektívy)

Stanislav Konečný, Spoločenskovedný ústav SAV Košice, konecny@saske.sk
Marián Gajdoš, Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, gajdosm@saske.sk

KONEČNÝ, Stanislav - GAJDOŠ, Marián. Ruthenians and political developments in Slovakia (Milestones - Problems - Perspectives). *Individual and Society*, 1998, Vol. 1, No. 4.

The author gives a brief overview of the history of the Ruthenian minority in Slovakia. Notes in particular the important changes during and implications for the development of this ethnic group. It also stresses the need to study the history of minorities and learn from it.

Slovakia. History. Ruthenian minority.

Napriek snahe historikov, odpovede na mnohé základné otázky o najstarších dejinách Rusínov na Slovensku doteraz neprekročili rámec hypotéz. Príčinou je nedostatok písomných prameňov i charakter archeologických nálezov zo začiatkov historickej éry, ale predovšetkým zložitost' ekonomických, politických, kultúrnych a etnických procesov v karpatskom regióne, ktorá pretrváva dodnes.

Východiskom doterajších výskumov a interpretácií ich výsledkov bol predpoklad, že horné Potisie stáročia tvorilo jeden geograficko-historický celok. Znamená to, že dnešná Zakarpatská oblasť Ukrajiny a severné časti bývalých žúp Zemplín, Šariš a Spiš (terajšie severovýchodné Slovensko) sa vyvíjali čiastočne na totožnom demografickom substráte, a to veľmi podobným spôsobom. Najdôležitejšími problémami najstaršieho obdobia dejín Rusínov na Slovensku sú otázky ich pôvodu a čas príchodu pod južné svahy Karpát a na priľahlé územia, ktoré sú chápané a riešené značne diferencovaným spôsobom. Súvisia s priebehom slovanského osídlenia, s delením staroruského etnika, s príchodom Maďarov a so vznikom uhorského štátu. Je evidentné, že v XI. a XII. storočí staroruskí strážcovia plnili pre uhorských kráľov podobné úlohy ako Pečenehovia, Polovci, neskôr Jazygovia a Kumáni. Za strážnu službu získavali privilégia, hlavne právo loviť a využívať pôdu v niektorej lokalite. Takto vznikli aj ruské osady vo vtedajšom pohraničnom pásme alebo na križovatkách dôležitých ciest. Preto nie je súvislosť medzi ruskými osadami tohto typu a rusínskymi obcami, ktoré vznikli neskorším rusínskym (ukrajinským) dosídlením severovýchodu Slovenska. Počas vpádu Tatárov rusínske (ukrajinské) obyvateľstvo z Haliče nachádzalo často útočisko v Karpatoch a dostalo sa až na ich južnú stranu. V rámci následného zaľudňovania sa koncom XIII. a začiatkom XIV. storočia aj v severnom Šariši objavovalo prvé rusínske (ukrajinské) roľnícke obyvateľstvo. Usadzovalo sa podľa nemeckého, tzv. emfyteutického práva a jeho postavenie sa nelíšilo od pozície kolonistov tohto typu nemeckej, slovenskej alebo maďarskej národnosti.

V prvej polovici XIV. storočia začala sa aj prvá fáza kolonizácie na valašskom práve. Kolonisti osídľovali hlavne severné časti Slovenska, neskôršie i stredoslovenské horské regióny. Je dokázané, že v priebehu valašskej kolonizácie vznikla väčšina osád a obcí, ktoré sú dodnes obývané Rusínmi (Ukrajincami). Proces obmedzovania slobody sťahovania a pripútavania k pôde urýchlili opatrenia po potlačení povstania Juraja Dóžu, ktoré boli prijaté na sneme v roku 1514. Porážka Uhorska pri Moháči roku 1526 situáciu Rusínov na východnom Slovensku ešte viac skomplikovala. Dostali sa pod vládu Habsburgovcov usilujúcich o centralizáciu ovládaných území a o katolizáciu. Na druhej strane, väčšinu Podkarpatska ovládli protestantské sedmohradské kniežatá, ktoré boli pod ochranou Turecka.

Užhorodská únia z roku 1646 značne prispela k zblíženiu rusínskeho a slovenského etnika na východnom Slovensku. Únia obmedzila vplyv miestnych feudálov na cirkevné záležitosti, no fúzia s katolíckou cirkvou umožnila úradom viac zasahovať do života obcí. Veriacim síce priniesla novú cirkevnú daň, zároveň im však otvorila širšie možnosti štúdia, vzdelávania a spoločenského uplatnenia.

V XVIII. storočí možno sledovať prvé prejavy formovania národného vedomia Rusínov. Ich ideológia zdôrazňovala hlavne starobylosť "ruského" osídlenia a dejiny slovanského obradu, v skutočnosti však neprekročila hranice mýtov a legiend.

Revolučný rok 1848/49 zastihol reprezentáciu Rusínov nepripravenú. Pokúsila sa síce vypracovať národný politický program presadzujúci spojenie Rusínmi obývaných území štátu do jedného administratívneho celku, avšak okrem dočasných ústupkov v oblasti jazyka a personálnej politiky fakticky nič nedosiahla. Rakúsko-uhorské vyrovnanie prinieslo úpadok národného hnutia Rusínov v Uhorsku. Jednota haličských, bukovinských a zakarpatských Rusínov sa stala nereálnou. Vodcovia Rusínov, ktorí využívali rozpory medzi Viedňou a Pešťou, stratili manévrovací priestor. Veľkou nevýhodou bolo absentovanie vrstvy buržoázie, celková zaostalosť regiónu a z nej vyplývajúca emigrácia obyvateľstva.¹ Je známe, že na sklonku I. svetovej vojny žilo na Slovensku asi 150 tisíc Rusínov (Ukrajincov), ktorí iba hľadali svoju národnú identitu. Rozpad Rakúsko - Uhorska a oslabenie Ruska sťažilo pozície promaďarského a veľkoruského smeru v politických koncepciách Rusínov. Vznik Ukrajiny a Západoukrajinskej ľudovej republiky (ZULR) vyvolali vízie o veľkej Ukrajine, v ktorej časť rusínskej inteligencie videla garanta národnej existencie a zlepšenia sociálneho postavenia. Prejavom tejto tendencie bola účasť Rusínov zo Slovenska na vytváraní národnopolitických orgánov v Zakarpatsku i Haliči, vytvorenie a činnosť Ruskej národnej rady v Starej Ľubovni a neúspech snáh o udržanie uhorských Rusínov v rámci Maďarska.

Americká národná rada uhorských Rusínov a skupina ich predstaviteľov zastúpená Karpatoruskou národnou radou v Prešove sa však priklonili k návrhu na pričlenenie územia "Uhrorusínie" k formujúcemu sa československému štátu, ktorý podporila aj Dohoda. Rusíni (Ukrajinci) na Slovensku sa tak sústredili na svoj minimálny program. Bolo ním pripojenie okresov s rusínskym obyvateľstvom k Podkarpatskej Rusi.²

Výskum ukázal, že vyhrotenie vnútropolitických vzťahov a ohrozenie Československa si vynútili riešiť aj štátoprávne postavenia Podkarpatskej Rusi v zmysle medzinárodných dohôd a odstrániť i ďalšie chyby vo vzťahu k Rusínom (Ukrajincom) v republike, ktoré zneužívali negativistické politické sily. Pravda, extrémne pomery zavládli až v súvislosti s priznaním autonómie, s mníchovským diktátom, s Viedenskou arbitrážou, s premiestňovaním štátnych orgánov do Chustu, s vyhlásením slovenského štátu, samostatnej Karpatskej Ukrajiny a s jej maďarskou okupáciou.³ Oslobodenie Československa postavilo riešenie otázky Rusínov (Ukrajincov) na Slovensku do kvalitatívne novej polohy. Bola determinovaná pripojením Podkarpatskej Rusi k ZSSR, pozíciou Sovietskej armády i posilnením ľavicových a prokomunistických tendencií v republike.

Spoločensko - politickú situáciu na severovýchodnom Slovensku možno pokladať za hlavnú príčinu vysvetľujúcu len tesné víťazstvo Demokratickej strany v tomto regióne. Veľkú úlohu zohrali populistické heslá, ale aj národnostné, cirkevné a kultúrne pomery v roku 1946. Viac než konformné postoje reprezentácie rusínskej (ukrajinskej) menšiny roku 1948 boli, okrem tradičnej adaptability, motivované aj národno - kultúrnymi záujmami minority.⁴

Deformácie a pragmatizmus v realizácii národnostnej politiky po roku 1948 vyvolávali nespokojnosť aj v radoch rusínskej (ukrajinskej) menšiny na Slovensku. V období liberalizácie režimu sa usilovala najmä o ústavné potvrdenie rovnoprávneho postavenia, o legalizovanie svojej politickej reprezentácie a o rozšírenie jazykových a kultúrnych práv. Podporovala reformné snahy vedenia KSČ a štátu, aktivizovala vlastné organizácie a bojovala za oprávnené požiadavky, hoci sa vyskytli aj nacionalistické prejavy. Najvýznamnejším úspechom hnutia menšín bolo prijatie ústavného zákona o postavení národností v ČSSR č. 144/1968 z 27. októbra 1968. Centralizačná politika po okupácii Československa však jeho uplatnenie znemožnila.⁵

Spoločenské zmeny po roku 1989 umožnili znovu otvoriť otázku národnej identity a jazyka rusínskeho obyvateľstva na Slovensku, ktorá v minulosti nebola vyriešená. Iniciatívu v tomto smere vyvíjala Rusínska obroda založená v marci 1990. Začal sa zložitý proces normovania rusínskeho jazyka, ktorý na Slovensku vyvrcholil jeho kodifikáciou 27. januára 1995. Stalo sa to napriek nedostatku finančných prostriedkov a skúseností. Prekážkou je aj nesúhlas lídrov ukrajinsky orientovanej časti tohto etnika.

Úsilie Rusínov o vlastný jazyk je legitímne. Perspektívy jeho uplatnenia však ukáže až budúcnosť.⁶ V rovnakej miere sa to týka súčasných pokusov o vyučovanie rusínskeho jazyka a kultúry v niekoľkých

základných školách na severovýchode Slovenska.⁷

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že spoločenské a politické aktivity rusínsky či ukrajinsky orientovaných organizácií a inštitúcií tohto menšinového obyvateľstva nepredstavuje nebezpečenstvo pre nezávislosť, suverenitu a integritu Slovenskej republiky.⁸

Sám život si vynútil aj návrat k niektorým výskumným témam, ktoré boli po roku 1989 neoprávnene sprofanované. Hoci súčasné integračné trendy sú kvalitatívne nové ekonomické a spoločenské javy, v zárodočnej fáze ich bolo možné zaznamenať i v istých formách prihraničnej spolupráce medzi východným Slovenskom a Zakarpatskou oblasťou vtedajšej USSR od polovice sedemdesiatych rokov.⁹

• Poznámky

1	Z histórie Rusínov (Ukrajincov) na Slovensku do roku 1945. Rukopis I. kapitoly monografie Gajdoš, M.- Konečný, S.: Rusíni (Ukrajinci) na Slovensku v druhej polovici XX. storočia. Užhorod 1998, 57 s.
2	Konečný, S.: Rusíni (Ukrajinci) na Slovensku a vznik československého štátu. Rukopis štúdie. Praha 1998, 17 s.
3	Konečný, S.: Dr. Aleksander Beskyd i političný rozvytok na Pidkarpatskij Rusy v druhij polovyni trydcjatých rokiv. In: Narodný novynký, r. VIII, č. 48-49, s. 1, 5.
4	Gajdoš, M.- Konečný, S.: Rusíni na Slovensku a parlamentné volby roku 1946 a 1948. In: Barnovský, M.- Ivaničková, E.(Eds.): Prvé povojnové volby v strednej a juhovýchodnej Európe. Bratislava 1998, s. 192 - 200.
5	Konečný, S.: K aktivizácii národnostných menšín na Slovensku v šesťdesiatych rokoch. Rukopis štúdie. Bratislava 1998, 17 s.
6	Konečný, S.: Rusyný na Sloveňsku i jazýkovýj vopros v súčasnosti. In: Narodný novynký, r. VIII, č. 46-47, s. 2, 4.
7	Gajdoš, M.: K problémom národnostného školstva Rusínov. Rukopis štúdie. Opava 1998, 13 s .
8	Gajdoš, M.: Rusíni (Ukrajinci) na Slovensku a možné rizika etnického konfliktu. Rukopis štúdie. Bratislava 1998, 14 s.
9	Gajdoš, M.- Konečný, S.: K tradicijam i perspektivam processov integracii v prigraničnych regionach na primere vostočnoj Slovakiji i Zakarpatťa. Rukopis štúdie. Užhorod - Kyjev 1998, 12 s.